

*Nelleke Nicolai
Marion Ferber*

Langs de grenzen van de zorg

Omgaan met psychosociale problemen van jongeren
op en rondom school

De Tijdstroom, Utrecht

© De Tijdstroom uitgeverij, 2007
Omslagontwerp: Cees Brake bno, Enschede

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij BV, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.
Internet: www.tijdstroom.nl
E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW Amstelveen.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 90 978 90 5898 116 5
NUR 848, 776

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	11
Visie	12
Doelgroep	12
Doel	12
Subdoelen	12
Opzet	12
Dankwoord	13
1 Psychosociale problemen op school; jongeren in ontwikkelingsperspectief	15
1.1 Problemen in de adolescentie	16
1.1.1 Fasegebonden problematiek	17
1.1.2 Reactieve problematiek	21
1.1.3 Verstoorde balans tussen veerkracht en belasting	22
1.2 Meest voorkomende problemen op school	30
1.2.1 Faalangst en negatief zelfbeeld	31
1.2.2 Depressie en suïcidaliteit	31
1.2.3 Zelfbeschadiging	35
1.3 Afbakening: hoort het nog op school?	38
2 Psychiatrische stoornissen in de adolescentie	41
2.1 Herkennen en signaleren	42
2.2 Verschil tussen jongens en meisjes	43
2.2.1 Opstandige jongens	43
2.2.2 Tobberige meisjes	43
2.2.3 Internaliseren/externaliseren	44
2.3 De meest voorkomende psychische stoornissen bij adolescenten	45
2.3.1 Depressieve stoornissen	45
2.3.2 Angststoornissen	47
2.3.3 Eetstoornissen	50

6 Langs de grenzen van de zorg

2.3.4	Impulsstoornissen	52
2.3.5	Verslavingsgedrag en middelenmisbruik	53
2.3.6	Ontwikkelingsstoornissen	53
2.3.7	Psychotische stoornissen	57
2.3.8	Persoonlijkheidsstoornissen	57

3 Het eerste gesprek 61

3.1	De leerlingbegeleider	61
3.2	De specifieke aanpak van jongeren	62
3.3	Opening	63
3.4	Verwijzing	64
3.4.1	De jongere komt zelf	64
3.4.2	De jongere wordt gesignaleerd en uitgenodigd voor een gesprek	67
3.4.3	De jongere wordt verwezen of gestuurd	68
3.4.4	Ouders vragen om hulp	69
3.5	Loyaliteit	71
3.6	Waarborgen van veiligheid	71
3.6.1	Privacy	73
3.7	Culturele sensitiviteit	73
3.7.1	Westers versus niet-westers	73
3.7.2	Ouders en school	74
3.7.3	Het dagelijks leven	74
3.7.4	Begeleiding	75
3.8	Probleeminventarisatie en plan van aanpak	75

4 Individuele begeleiding 77

4.1	Basisattitude	77
4.1.1	Empathie	77
4.1.2	Echtheid	78
4.1.3	Niet-bezitterige warmte	78
4.1.4	Inzoomen	79
4.2	Voorwaarden	79
4.2.1	Tijd	79
4.2.2	Ruimte	80
4.2.3	Plaats	81
4.2.4	Lichaamshouding	81
4.2.5	Beschikbaarheid en afwezigheid	82
4.3	Begeleidingsmethodes	82
4.3.1	Cognitieve herkadring	82
4.3.2	Monitoring	83
4.3.3	Stabiliseren	84
4.4	Het inschakelen van het netwerk	86
4.4.1	Buddysystemen en steun in de peergroup	86
4.5	Valkuilen	87

4.5.1	Redden: de race om de onmiddellijke oplossing	87
4.5.2	Isoleren: de eenzame begeleider	88
4.5.3	Verbonden sluiten: achter wie sta je?	88
4.5.4	Overnemen: leiden of lijden	88
4.5.5	Overdracht en tegenoverdracht	88
4.5.6	Secundaire traumatisering	91
4.6	Afronden en contact houden	91
5	Groepen	93
5.1	De selectie	94
5.2	De werving	94
5.3	De groep	95
5.4	De looptijd	95
5.4.1	De kennismaking; de verkeringstijd	95
5.4.2	De werktijd; het huwelijk	97
5.4.3	De afronding; de scheiding	102
5.5	De begeleiders	103
5.6	De ruimte	103
5.7	Lesgevende docenten	103
6	Verwijzen, samenwerken en terugkoppelen	105
6.1	Het moment van verwijzen	105
6.2	Het grijze gebied tussen school en hulpverlening	106
6.3	Warme overdracht	107
6.4	Samenwerking en terugkoppeling	109
6.4.1	Zorgmijders	110
6.4.2	Moeilijk te verwijzen en bereiken jongeren	112
6.5	Contact school, hulpverlening en ouders	112
7	Inbedding van de zorg op school	123
7.1	Organisatie	123
7.2	Het zorgadviesteam	124
7.2.1	Overleg	124
7.2.2	Aanmelding	124
7.2.3	Voorzitter	125
7.3	Aanbevelingen	126
7.3.1	Deskundigheidbevordering	126
7.3.2	Collegiale intervisie	127
7.3.3	Schooloverstijgende intervisie	128
7.3.4	Supervisie	128
7.3.5	Mentor	128
7.3.6	Protocol	130
7.3.7	Gedragscode	133
7.3.8	Klachtencommissie	133

8 Langs de grenzen van de zorg

7.3.9 Huisbezoek	133
7.3.10 Themamiddagen of avonden	134
7.3.11 Vaardigheidstrainingen voor jongeren	135
7.3.12 Gespreksgroepen	135
7.3.13 Moeder-dochtergroep en vader-zoongroep	135
7.3.14 Wijkagent op school	136
7.3.15 Externe hulpverlening in school	136
Belangrijke adressen en websites	139
Interculturele organisaties	142
Algemene jongerensites	143
Internethulpverlening	143
Weblinks	144
Bijlage 1 Depressiebloem	145
Bijlage 2 Evaluatieformulier	147
Bijlage 3 Certificaat van deelname aan de gespreksgroep	153
Literatuur	155
Geraadpleegde literatuur	155
Aanbevolen literatuur	160

Voorwoord

Een vreemde paradox kenmerkt Nederland anno 2007: terwijl veel volwassenen uit alle macht proberen om vooral fit, gezond, rimpelloos en relaxed te blijven, zien we veel jongeren – die dat allemaal al zijn – nonchalant omgaan met hun lichaam en geest. Ze roken als kettlers, zuipen als tempeliers, doen aan extreme, gevaarlijke sporten, beschadigen zichzelf opzettelijk door te krassen of te snijden, of verhongeren zichzelf langzaam maar zeker. Je zou als er als volwassene van in paniek kunnen raken.

Hoewel volwassenen daarvan al sinds de Griekse oudheid van in paniek raken, weten ze tegelijkertijd dat de meeste jongeren de weg naar volwassenheid uiteindelijk goed zullen kunnen vinden. Zeker zodra werk en gezin in het vizier zijn, verdwijnt bij de meesten het risicogedrag. Kennelijk verliezen we in de paniek nogal eens het voortschrijdende inzicht dat zorgen over de staat van de jeugd er nu eenmaal bij lijken te horen. Overigens blijft alertheid over de aard en ernst van problematiek in het individuele geval altijd gepast.

Paniek over de jeugd zou pas echt op zijn plaats zijn als we niet meer zouden weten hoe jongeren met problemen te helpen zijn. Maar dat weten we eigenlijk steeds beter: van steeds meer therapieën, andere interventies en voorzieningen is de effectiviteit aangetoond en weten we dat jongeren er goed mee geholpen kunnen worden. Een uitdaging daarbij is echter nog wel om de juiste jongere bij de juiste hulp te krijgen.

En daarin kan de school een centrale rol vervullen. De school is één van de belangrijkste pijlers van onze beschaving: er worden vaardigheden geleerd, er wordt kennis gebracht, er worden vriendschappen gesmeed en normen en waarden geventileerd. De school heeft een veel grotere betekenis dan enkel die van een plek waar onderwijs wordt gegeven. Al is de taak van het geven van onderwijs enorm en staat deze onder druk, ook door de steeds veranderende samenleving.

Gelukkig wordt deze brede rol van scholen steeds meer erkend en hebben allereerste zorgfuncties zich op scholen ontwikkeld, zoals intern begeleiders, leerlingbegeleiders, mentoren, vertrouwenspersonen, zorgadviesteam, brede overleggen, schoolmaatschappelijk werk, counselors, schoolpsychologen. Onder al deze verschillende benamingen vullen ze de onderwijskundige taak van de

school aan met een zorgtaak: signaleren, opvang, doorverwijzen en soms behandelen van schoolgaande jongeren die zorg nodig hebben.

Nelleke Nicolai en Marion Ferber zijn bij uitstek vrouwen die op het veld tussen onderwijs en zorg iets te melden hebben. Zij samen staan garant voor vele lezenswaardige publicaties die geschreven werden vanuit de praktijk. Juist de combinatie van de twee praktijken is veelbelovend: Nelleke werkt als praktiserend psychiater en Marion als praktiserend intermediair tussen school en hulpverlening. Zij samen zien wekelijks tientallen jongeren die zorg verdienen. De praktische relevantie van dit boek is door deze combinatie gewaarborgd.

Het boek beschrijft een route door de eerder genoemde zorgtaken en biedt praktische handvatten voor het uitvoeren ervan: hoe ga je het gesprek met de jongere aan? Hoe schat je de ernst in? Wat is de rol van de ouders en hoe betrek je die er bij? Met wie moet je samenwerking zoeken? Allemaal vragen die vanuit de trainingen die Nelleke en Marion de afgelopen jaren gegeven hebben het meest naar voren kwamen en waar in de dagelijkse praktijk dus ook het meest mee geworsteld wordt.

Ik denk dat iedereen in het onderwijs/zorgveld hiermee geholpen wordt. Maar daar blijft het niet bij; het boek geeft ook richtlijnen voor de organisatie van de zorg op en rondom school. En dat maakt het nog completer, want de inzet vanuit alle betrokkenen wordt op maatschappelijk niveau pas langdurig effectief als de zorg structureel en efficiënt verbonden is aan de plek waar de jeugd zich (naast het gezin) het meest ontwikkeld: de school.

Op deze manier hebben Nelleke Nicolai en Marion Ferber een mooie bijdrage geleverd aan het bestrijden van de paniek over de hedendaagse jeugd. Niet alleen door u als betrokkene meer vaardigheden te geven om ernst en aard in te schatten en effectief te handelen, maar ook door mee te helpen de samenleving zo in te richten dat goede zorg voor de jeugd vanzelfsprekend wordt.

Ik wens u, met behulp van dit boek, veel inspiratie in uw werk toe.

Erik Jan de Wilde
Kenniscentrum Nederlands Jeugdinstituut